

#bl 4.2.82

Torsdag med THORS

ÄR HÖGER den bättre riktningen? Språkligt tycks den åtminstone vara det — oberoende av alla politiska synpunkter... Bland frågor som prof. Thors tar upp i dag kan också nämnas rätta bruket av verbet vidta/ta vid.

Frågorna är just nu glädjande många och det är omöjligt att behandla dem alla i dag.

En frågeställare undrar, om det i Sverige kan heta "alla tre timmar" i betydelsen "var tredje timme".

Alla tre timmar "var tredje timme" är känt från 1600- och 1700-talssvenskan. Det torde dock inte ha varit vanligt och nu kan ett sådant uttryck inte användas. Det verkar i hög grad tyskpåverkat: **alle drei Stunden** betyder ju "var tredje timme".

Samma frågande vill veta om matematiska uttryck som "3,5" alltid kan utläsas som "tre komma fem" eller om hela kan brukas i stället.

Tre komma fem eller tre hela fem är fullt brukliga, båda två.

□

Från helt annat håll kommer följande fråga: "Som känt brukas i flera språk ord för 'rätt, riktig' i betydelsen 'höger': finskans **oikea**, engelskans **right**, tyskans **recht** (och man kan tillägga det franska **droit**, som betyder både 'rätt' och 'höger'). Men i svenskan förekommer det ju skilda ord för begreppen 'rätt' och 'höger'. Vilket ursprung har då ordet **höger**?"

Faktiskt har också **höger** en viss anknytning till begreppet "riktig". Det brukar anses höra samman med ordet **högr**, som i isländskan har betydelsen "passande, lämplig". Sålunda har man också i nordiska

språk velat antyda, att "höger" är s.a.s. "den bättre riktningen".

□

En tredje frågande har fäst sig vid den svenska beteckningen för ett känt och aktuellt geografiskt område. Han har i Svenska Dagbladet 1923 funnit **hitre** använt i ett sammanhang, där man i dag skulle skriva **främre Orienten**. Frågan gäller, om ordet **hitre** har blivit oanvändbart.

Hitre finns faktiskt även i den senaste upplagan (1974) av Akademiens ordlista. Det har dock blivit ett ganska ovanligt ord och detta har bidragit till att man inte längre brukar ett uttryck som "hitre Orienten".

Uttrycken för det åsyftade området (låt oss kalla dem "östra Medelhavsländerna") varierar. Arabien, Palestina, Syrien m.fl. kallas ibland "främre Orienten", ibland "mellersta Östern" — innebörden i det senare uttrycket är lite obestämd. **Mellersta Östern** svarar ju mot det engelska **the Middle East**, medan vi inte på svenska har någon motsvarighet till **the Near East** — vi talar ju inte om "nära Östern". Det egendomliga är att både **mellersta Östern** och **Fjärran Östern** brukas, men som sagt inte "nära Östern" eller "närmaste Östern".

□

Den sista frågan i dag gäller inte alls något fjärranliggande område, utan ansluter sig till något mycket inhemskt. Den gäller verbet **vidta** (ta vid). Kan det anses korrekt att skriva t.ex. "Höstterminen vidtar den 10 september"?

Ett uttryck som det citerade, där **vidta** (ta vid) betyder "börja" rätt och slätt, utan någon utsagd motsättning till ett annat skeende, är typiskt finlandssvenskt och detta sägs rent ut i Östergrens ordbok. I Sverige kan **vidta** och **ta vid** nog också brukas, men det förekommer i uttryck som t.ex. "Den härliga semestern tar slut i början av september. Då tar höstterminens arbete vid".

Vidta (ta vid) anger någonting som börjar omedelbart efter att någonting annat har slutat **Ta vid/vidta** har således i rikssvenskan en speciell nyans i förhållande till **börja**.

Carl-Eric Thors

3

#bl 11.2.82

Torsdag med THORS

Från längre ut belägen issörja till slarvendarius går prof. Thors vandring mellan brevfrågorna i dag.

Hittar ni inte era egna språkproblem på den vägen, så kan ni själva fråga honom — skriv brev och adressera dem till professorn c/o Hufvudstadsbladets red., Mannenheimvägen 18, 00100 Helsingfors 10.

Heter det t.ex. "längre ute finns det issörja"? Bör det inte vara **längre ut**?

Det vanliga är faktiskt **längre ut**, t.ex. "Längre ut ligger en kedja av holmar", "Hans nät låg längre ut". På motsvarande sätt heter det **längre bort**, **längre ner**, **längre upp**: "Längre bort avtecknar sig en liten talldunge", "Kyrkan ligger längre upp på backen". Man ser dock ibland uttrycken **längre borta**, **längre nere**, **längre uppe**.

□

En annan läsare ställer en rad språkriktighetsfrågor:

Är uttrycket **hur mycket är klockan** en finlandism? Svaret är enkelt: nej. Det är upptaget i rikssvenska ordböcker, t.ex. Svensk handordbok.

Svårare är följande fråga: "Är singularis eller pluralis att föredra i samband med räkneorden? Är 2 1/2 timmar eller 2 1/2 timme att föredra?"

Språkbruket har vacklat. Förre sade man helst t.ex. "två och en halv timme" — dvs. uttrycket fick form enligt det singulara **en halv** — men i nutiden är pluralform: **två och en halv timmar** osv. det vanligaste. — Man säger dock helst **två och ett halvt kilo spik**, ty **spik** används i sådana uttryck som ett kollektiv i singularis.

□

Nästa fråga lyder: "I vilka sammanhang måste relativpronome-

net vilkas användas och i vilka kan det ersättas av **vars**?"

Mitt personliga svar är: **vars** kan brukas med syftning på pluralt ord i alla stilarter, t.ex. "De vars namn slutar på bokstäverna A eller B skall anmäla sig vid det första bordet" (således även i officiella texter). Detta utsträckt bruk av **vars** är inte nytt, men det är först sent som det har godtagits av noggranna språk-män: det är intressant att jämföra tredje upplagan av Wellanders "Riktig svenska" (där hette det att **vars** med syftning på ett pluralt ord "stöter ett mera granntyckt språköra och därför bör undvikas") och fjärde (sista) upplagan som helt godtar **vars** med plural syftning.

□

Samma frågande ställer till slut följande fråga: "Är **varifrån** eller **därifrån** att föredra som relativt adverb?"

Enligt min mening är **därifrån** att föredra, t.ex. "Platsen därifrån släkten härstammade". **Varifrån** ger satsen en typisk skriftspråklig prägel. (**Var** som relativt pronomen bör undvikas; det är en finlandism, snarast en fennicism. Skriv i stället **där**!)

□

En annan insändare tar upp ordet **stobakoff** "klumpig och fumlig individ". "Varifrån kommer ordet **stobakoff**? Min ryska lärarinna kände inte till det."

Stobakoff är, trots sin ryska ändelse **-off** inte något ryskt ord (det har någon gång tidigare behandlats här i spalten). Det är bildat till det nyländska dialektordet **ståbak** "drummet". Ordslutet **-off** kommer från ryska familjenamn.

Det förekommer också annars, att en främmande ändelse hängs på ett svenskt ord. Bl.a. brukas latinets **-us** som "påhäng" i svenska ord — tänk på **slarvendarius**!

Carl-Eric Thors